

## Екологічна психологія

### План

#### Вступ

1. Предмет методи та основні завдання екологічної психології
2. Методи дослідження в екологічній психології
3. Основні етапи розвитку екологічної психології.
4. Екологічна культура

**Ключові поняття:** *Свідомість* ( екологічна свідомість, хоча далі дамо окреме визначення цьому поняттю), *середовище* (природне, штучне – створене людиною; соціальне і внутрішнє – біологічне, функціональне, психічне), *психологічні впливи* (маються на увазі як односторонні впливи середовища на людську свідомість, так і зворотні впливи людини на середовище).

#### Використана та рекомендована література:

1. Базыма Б.А. Цвет и психика: Моногр./ Харьк.гос.акад.культуры. – Х: ХДАК, 2001. – 172 с.
2. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. — К.: Заповіт, 1996. — 352 с.
3. Моляко В.А. Формирование образа экологической катастрофы на примере Чернобыльской атомной аварии // Вопр.психологии. – 1992. - №5-5. – С.16-22.
4. Ситаров В. А., Пустовойтов В. В. Социальная экология: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2000. — 280 с.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи, Монографія. К.:Видавничий дім «Слово»,2004. – 440с.
6. Скребець В.О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика: Нак.-метод. посібник. – Чернігів, 1997. – 66с.
7. Шмалей С. В. Екологічна особистість. Монографія. - Київ.: Бібліотека офіційних документів, 1999. - 232 с.
8. Штейнбах Х.Э. Экологическое сознание // Образование и молодёжная политика России. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 26-28 сентября 2002 года. СПб., 2002. – С. 298-301.
9. Экологическая психология: Опыт построения методологии \И.В. Панов – М.: Наука 2004. -197с.
10. Ясвин В.А. Особенности личностного отношения к природе в подростковом и юношеском возрасте // Вопр. психологии. – 1995. - №4. – С.19-28.

11. Ясвин В.А. Исследование структурных характеристик личностного отношения к природе. // Психологический журнал – 1995. Т.16. - №3. – С.70
12. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М., 2000. – 456с.
13. Gibson J.J. The Perception of the Visual World. Boston. N.Y. Chicago. – 1950. – 235 p.

### **Вступ**

Екологічна психологія (від гр. oikos – оточення, середовище; psyche – душа; logos – наука, вчення) – наука, що вивчає характер та особливості психологічних впливів на людину з боку природного, соціального і антропогенного середовища, пов'язані з цим психічні переживання, внутрішні стани людини та суспільства. Як впливає з цього визначення, область екологічної психології – це не просто відображення середовища органами чуття і не просто ставлення до оточення, а вплив середовища, що тягне за собою зміни комплексного характеру – від емоцій і настроїв до мотивів діяльності, прагнень, ціннісних орієнтацій, вчинків, преваг, волевиявлення. Подібні впливи середовища ще недостатньо вивчені, оскільки наука, про яку йде мова, знаходиться в початковій стадії свого формування. В цій сфері наукового знання ще немає сталих теорій, концептуальної оформленості понятійного і термінологічного апарату. Проте життя до кінця ХХ ст. поставило це специфічне коло проблем, а екологічний стан планети висуває їх до рангу пріоритетних.

Екологічну психологію не можна ігнорувати, бо її спричинюють порушення природного балансу життєвого простору і ті проблеми, левова частка яких пов'язана з розумінням чи нерозумінням людиною того, що відбувається. Хоча, здавалося б, для всіх цілком очевидно, що забруднення повітряного басейну, хімізація, потепління клімату, радіація впливають не лише на здоров'я, але й на психіку.

Факт безпосереднього фізико-хімічного і біологічного впливу на людей радіації проживається кожним індивідом по-різному. Фон переживань буде або посилювати, або послаблювати об'єктивний вплив. Вивчає такі явища екологічна психологія.

Екологічна психологія – новий науковий напрям, що склався в загостреній екологічній ситуації кінця ХХ ст. на основі інтеграції наукових знань суміжних соціологічних, медичних, філософських, психолого-педагогічних наук. Екологічна психологія сама ще не потребує теоретичних досліджень, розробки власного понятійного тезаурусу, встановлення законів розвитку психіки під впливом екологічної дійсності.

Особливо актуальна екологічна психологія у зв'язку з наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Без перебільшення можна сказати, що екологічна свідомість не в одному поколінні людей буде відчувати вплив цих наслідків. Психологія людини виявилась надто вразливою, схильною до розвитку морально-занепадницьких, астенодепресивних, песимістичних

умонастроїв. Проте лише після закінчення доброго десятку років суспільство прийшло до розуміння того, що поруч з медико-соціальною реабілітацією постраждалого населення настільки ж злободенна і необхідна психолого-педагогічна, інформаційна, власне психологічна підтримка людей.

Варто зазначити, що саме поняття «екологічна психологія» вже в наші дні стає звичним, воно на слуху у людей, проте у вітчизняній науці як самостійно окреслений напрям лише почав свій розвиток. І останнім часом інтенсивно розробляється в Україні та інших державах бувшого Радянського Союзу, а на Заході вже достатньо виразно визначилось.

Отже, екологічну психологію ми визначаємо як самостійний напрям психологічної науки, що вивчає характер та особливості психологічних впливів на свідомість (індивідуальну та суспільну) природного, штучного і соціального середовища, а також внутрішнього середовища і психічних станів самої людини.

## **1. Предмет та основні завдання екологічної психології**

Виходячи з цього робочого визначення, предметом екологічної психології варто вважати не саму по собі свідомість (це предмет загальної психології), а саме її екопсихологічний зміст у контексті взаємодії людини з середовищем, звісно, в активній їх взаємодії, взаємозв'язку і взаємовпливу. Іншими словами, предметом екологічної психології є взаємодія людини з життєвим середовищем, взаємовплив, що породжує явища психічних переживань. Якщо змістовно акумулювати сказане, то предметом екологічної психології стає категорія значущих переживань.

Предметом дослідження екологічної психології можуть виступати антропонічні системи різного рівня, що виникають у процесі безпосередньої взаємодії окремих індивідів, груп та спільнот з оточуючим середовищем.

Об'єктом дослідження екологічної психології є сама людина, а також групи, спільноті людей. Не природа і не довкілля знаходяться в центрі уваги екологічної психології, а те, що в центрі людської свідомості, що займає розум і зачіпає почуття людини, його переживання відносно екологічної дійсності, а також вона сама у своєму життєвому середовищі. Об'єкт екологічної психології не поза людиною, а в ній самій, в її почуттях, думках і переживаннях, в її свідомості і підсвідомості. У особистісних відчуттях екологічної свідомості складаються певні уявлення, створюються ціннісні критерії, еталони, моделі, судження, які так чи інакше відображаються і використовуються в інтерпретації об'єктивної дійсності.

Екологічна психологія вивчає феномен екологічної свідомості в трьох основних аспектах: соціогенез, онтогенез, функціогенез. У екологічній психології існують чотири основні напрями досліджень : екологічної свідомості в цілому, а також трьох його підструктур - екологічних уявлень, суб'єктивного відношення до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею.

## **Головні завдання, що стоять перед екологічною психологією**

- 1) Дослідження екологічної свідомості шляхом виявлення особливостей сприймання людиною оточуючого середовища та виділення значимих для суб'єкту чинників несприятливого розвитку цього середовища.
- 2) Виявлення мотивації екологічної поведінки, що розкриває причини дій осіб, які відповідальні за завдання школи довкіллю, а також протилежних їм за спрямованістю - тих що намагаються будь-якими (навіть неадекватними) засобами зупинити дії перших;
- 3) Аналіз психологічних наслідків дії різноманітних факторів середовища на людину;
- 4) Аналіз психологічних наслідків екологічної кризи;
- 5) Розробка психологічних засобів екологічного виховання.

## **2. Методи дослідження в екологічній психології**

Методологія екологічної психології включає великий комплекс конкретно-наукових прийомів дослідження - методів, які, в свою чергу, заломлюються у безлічі спеціальних процедур - методиках отримання наукових даних.

Основними методами дослідження в екологічній психології є:

- спостереження;
- експеримент;
- моделювання;
- психологічне тестування.

Спостереження - метод збору інформації шляхом безпосереднього, цілеспрямованого і систематичного сприйняття і реєстрації соціально-психологічних явищ (фактів поведінки і діяльності) в природних або лабораторних умовах.

В основі класифікації спостереження є різні підстави. Залежно від степені стандартизації техніки спостереження прийнято розрізняти два основні різновиди цього методу: стандартизоване і не стандартизоване спостереження. Залежно від ролі спостерігача в ситуації, що вивчається, розрізняють включене (що бере участь) і не включене(просте) спостереження. Метод спостереження є досить трудомістким і складним діагностичним інструментом, що вимагає від спостерігача великого професійного досвіду і спеціальної підгонки. Спроби надати цьому методу формалізований характер (наприклад, складання жорсткої процедури спостереження, отримання за допомогою шкали рейтингу кількісних оцінок) сприяють підвищенню об'єктивності і достовірності отриманої інформації.

Експеримент. Термін " експеримент" має в соціальній психології два значення: досвід і випробування, як прийнято в природних науках; дослідження в логіці виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Одне з існуючих визначень методу експерименту вказує, що він припускає організовану дослідником взаємодію між випробовуваним (чи групою) і

експериментальною ситуацією з метою встановлення закономірностей цієї взаємодії.

### 3. Основні етапи розвитку екологічної психології

Екологічна психологія є відносно новим напрямом, що сформувався в іноземній психології два-три десятиріччя тому і в останнє десятиріччя, як ми вже зазначали бурхливо розвивається у вітчизняній психології на стику психології, екології, педагогіки, психотерапії, філософії і т.д.

Вперше термін «екологічна психологія» був використаний німецьким психологом Роджером Баркетом в 50-ті роки ХХ сторіччя.

В наш час даний термін застосовується в науковій літературі для позначення ряду близьких, але не тотожних сфер досліджень: психологічної екології, психології навколишнього середовища, екологічного підходу в психології і власне екологічної психології (психології екологічної свідомості), котрі мають самостійні предмети досліджень, свої задачі і методологічні особливості.

Основною причиною виникнення екологічної психології виявилось різке загострення соціальних проблем, що виникли в суспільстві, де, з одного боку, розвиток цивілізації, суспільний прогрес стимулювали якісно новий стрибок у пізнанні природи, суспільства, самої людини, а з іншого - виявили всі ті пагубні наслідки, котрі несе цивілізація. Зазначене протиріччя послугувало стимулом для виникнення і розвитку екологічної психології, яка була покликана відповісти на багато запитань, що пов'язані з сприйняттям людиною навколишнього світу, природи, визначенням специфіки його ставлення до природи, дослідженням своєрідності екологічної свідомості і екологічних уявлень, створення психологічно обґрунтованих напрямків вирішення екологічних, етичних, економічних проблем взаємодії людини з природою і соціальним середовищем.

Виділяють ряд передумов виникнення екологічної психології як самостійної науки.

Щодо екологічних причин інтересу до екологічної психології можна вважати необхідність захисту природного середовища від руйнівного впливу технічного прогресу та захисту людини від травматичного впливу забрудненого природного середовища, в наслідок того ж таки технічного прогресу а також від нестабільності соціального оточення.

В якості соціальних передумов розвитку екологічної психології виступили проблеми, що пов'язані з взаємодією людини з навколишнім середовищем, загроза виникнення екологічної катастрофи.

В якості економічних причин – проблема впровадження нових технологій, які хоча і сприяють прогресу, проте порушують оптимальний баланс взаємодії людини з природою.

Науково-психологічні причини інтересу до екологічній психології обумовлені методологічною необхідністю подолання об'єктно-суб'єктної

парадигми вивчення психічного відображення. Обмеженість цієї парадигми намагались подолати ще в 20-ті рр. минулого сторіччя Курт Левін та інші гештальтпсихологи, які поставили питання про те, що об'єктом психічного відображення та умовою його розвитку є не окремі предметні якості навколишнього середовища, а середовище в цілому. На перший план було висунуто питання «екологічної валідності» дослідницької процедури.

До практичних причин належить необхідність розробки методів психологічної експертизи і проектування просторового, освітнього, виробничого та інших середовищ, що впливають на психіку людини, особливо в екстремальних умовах, методів діагностики і формування (корекції та тренінгу) екологічної свідомості спеціалістів та населення в цілому, методів надання психологічної та психотерапевтичної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і стихійних лих.

До освітніх причин інтересу до екопсихології варто віднести:

1) необхідність розробки і впровадження психологічних методів діагностики, корекції та формування екологічної (ексцентричної) свідомості в системі екологічної освіти з використанням як традиційних, так і нетрадиційних методів навчання. В останньому випадку маються на увазі психологічні тренінги, імітаційні екологічні ігри та експериментальні, тобто дієві, методи навчання;

2) необхідність розробки психологічних принципів освітніх середовищ, які забезпечують розвиток спеціальних, загальних і творчих здібностей учнів, що побудовані з урахуванням психологічних і вікових особливостей розвитку дітей, тобто щоб не нашкодити їхньому психічному і фізичному здоров'ю;

3) відсутність психологічних і педагогічних кадрів, які спеціально підготовлені для вирішення вищеперерахованого кола проблем, а також освітніх установ, в яких здійснювалася б цілеспрямована підготовка екопсихологічно освічених кадрів.

На думку відомого дослідника у сфері екологічної психології Дж. Голда, існують три взаємопов'язаних підходи до визначення предмету екологічної психології:

1. Одні дослідники вважають, що екологічна психологія - це дослідження стосунків людини з середовищем її оточення.

2. Другі гадають, що в екологічній психології досліджуються взаємозв'язки між змінними середовища і різними характеристиками психіки людини.

3. Треті стверджують, що в цій дисципліні основна увага приділяється дослідженню зв'язків між поведінкою людини і матеріальним середовищем її оточення.

Дж. Голд вводить поняття середовища оточення, котра являє собою повний, вичерпний набір умов і обставин, як фізичних, так і соціокультурних, в яких живе людина. У зв'язку з цим виникає ряд

специфічних питань, пов'язаних з особливостями сприйняття людиною середовища оточення, адаптації до неї, поведінки в ній.

Сприйняття середовища людиною супроводжується:

- когнітивними процесами;
- емоційними процесами;
- вольовими процесами.

В пострадянській науці екологічна психологія стала формуватися на початку 90-х років ХХ століття. Російські вчені намагаються розібратись в суті екологічної психології, та що є її предметом.

Основні завдання С.Д. Дерябо і В.А. Ясвин пропонують диференціювати поняття і предмет вивчення і, відповідно, виділяють екологічну психологію, психологію довкілля і психологічну екологію. Автори називають декілька принципових відмінностей цих дисциплін.

Якщо психологія довкілля аналізує взаємодію людини з усім середовищем, а психологічна екологія - дія чинників усього середовища, то в екологічній психології аналізується взаємодія людини тільки зі світом природи. У психології довкілля природа досліджується саме як "середовище", в психологічній екології - як чинник середовища, а в екологічній психології - як "світ природи", тобто як сукупність конкретних природних об'єктів і природних комплексів.

#### 4. Екологічна культура

*Екологічна культура* – суть окремішня галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Набуття екологічної культури є неодмінною потребою забезпечення виживання та поступу людства.

Важливим чинником формування екологічної культури є екологізація людської діяльності. Вона охоплює найрізноманітніші її сфери: предметну, духовно-практичну та теоретичну, тобто безпосередню предметну сферу, світогляд та науку.

Екологізація – це така гуманізація діяльності, коли до рівня найцінніших вимірів людини вивисується і її довкілля. У цьому контексті екологізації притаманні такі ознаки:

- включення людини до предметної сфери екології;
- людина як модельний екологічний об'єкт;
- визнання людини вищою цінністю науки;
- морально-екологічний імператив.

Екологізація науки (пізнання) – є вихідним моментом, з якого починається екологізація всіх інших сфер людської діяльності. Насамперед, екологізація торкнулася тих наук, всередині яких екологія започаткувалася, тобто життєзнавства.

## **Контрольні запитання**

1. Історія виникнення і становлення екологічної психології.
2. Поняття про предмет, об'єкт та завдання екологічної психології.
3. Екологічна психологія, її зв'язок з іншими науками.
4. Науково-технічний прогрес та екологічна психологія.
5. Екологічна психологія в сучасну епоху: актуальність і загальні уявлення.
6. Особливості екологічного підходу Дж. Гібсона.
8. Актуальні проблеми екологічної психології в Україні.
9. Що вивчає «Психологічна екологія»?
10. Основні підходи до проблеми визначення поняття “середовище”.
11. Визначення понять “природне середовище” і “штучне середовище”.
12. Взаємозв'язок і взаємодія природного і штучного середовища. Поняття про природно-штучне та штучно-природне середовище.
13. Типи взаємодії людини із середовищем

## **Завдання для самостійної роботи**

1. Проаналізувати сучасну архітектуру будь якого міста з метою оцінки впливу її на екологічну свідомість особистості.
2. Проаналізувати і охарактеризувати рівень розвитку екологічної свідомості будь якого суспільства на вибір.
3. Визначити вплив інтернет-середовища на психічне здоров'я людини. Надлишок інформації – за і проти.
4. Провести соціологічне міні дослідження. Наприклад соціологічне опитування по використанню інтернет-ресурсів студентами вузу. Попередньо скласти план дослідження (ціль, завдання, часовий проміжок, об'єкт, передбачуваний результат, список зразкових питань)

## **Питання для обговорення:**

1. Пріоритетна роль свідомості людини в процесі коеволюції.
2. Особливості особистісного відношення до оточуючого простору.
3. Людина, як частина природи.